

VREDNOTE I KOMPLEMENTARNOST STAMBENIH PROSTORA

Ognjen Čaldarović, Slavko Dakić, Fedor Kritovac, Vladimir Lay

Revija za sociologiju, God. VIII, 1978 (1—2, siječanj—lipanj); 67—74

Rad na istraživačkom projektu »Omladina i problemi stanovanja« započeo je na inicijativu znanstveno-istraživačkog odsjeka Centra za društvene djelatnosti SSOH 1976. godine.

Cilj istraživanja usmjeren je kako na objašnjavanje i tumačenje postojeće situacije, tako i na utvrđivanje putova i mogućnosti njene pozitivne izmjene.

U tom je smislu karakter istraživanja višestruk. S jedne strane riječ je o deskriptivnom (u odnosu na analizirane situacije stanovanja omladine i društveni odnos — normativni i stvarni prema ovom problemu), dok su s druge strane analizirani stavovi omladine u odnosu na fenomen stanovanja u užem i širem smislu.

Prema tome, u okviru izvršenog istraživanja nije dominantno pitanje vrednota, ali je ono u njemu sadržano implicitno i, donekle, eksplicitno. Implicitno je ono u utvrđivanju i analizi situacija u kojima se omladina nalazi u procesu stanovanja, eksplicitno, pak, u utvrđivanju vrijednosnih stavova s kojima omladina operira u odnosu na sam fenomen stanovanja. Pored analize niza prikupljenih izvora među kojima su normativni akti, postojeća istraživanja, publikacije, statistički podaci, članci u štampi i sl., upotrijebljene su različite metode istraživanja koje uključuju opservacije, snimanja, studije slučajeva i anketno istraživanje.

U okviru posljednjeg bilo je više pitanja koja su se odnosila na probleme stanovanja omladine a koja daju i stanovite informacije o problemu vrednota kod omladine.

U saopćenju se iznose neki rezultati i interpretacije hipoteza onih aspekata koji se odnose na korelacije veličine stana i procese rada i odmora u stambenom prostoru, kao i pozicione vrijednosti stana u urbanoj sredini.

Istraživanje problematike stanovanja omladine koje smo proveli i na koje ćemo se ovdje osvrnuti dešava se u vrijeme značajnih društvenih promjena u stambenoj politici.

Nakon načelnih političkih dokumenata o usmjerenoj društvenoj stambenoj izgradnji umjesto tržišne, slijede, prošlih dviju godina, realizacije prema utemeljenim načelima.

Putem samoupravnih sporazuma između sudionika u izgradnji i eksploataciji stanova te društvenim dogovorima o toku i načinima rješavanja stambenih problema na razini općina i zajednica općina, utvrđuju se i različiti kriteriji, koji u smislu razvojno shvaćenog **standarda stana i standarda naselja** bitno djeluju na kvalitet stanovanja (shvaćen u najširem smislu).

To su, na primjer, tzv. dimenzionalni normativi kojima se zadaju minimalne ili za dani program optimalne tlocrtne površine pojedinih prostora za smještavanje stambenog inventara, obavljanje poslova ili komuniciranje, normativi o odnosu broja osoba prema veličini i tipu pojedinih stanova, odredbe u vezi zaštite od buke, gubitaka topline, itd.

U tim kriterijima, premda su oni, u prvom redu izrađeni kvantitativno, veoma se očituje širi spektar vrijednosnih stavova, ponajprije onih koji su povezani sa strukturom i načinom života porodice. Tako npr. inzistiranje na neprikosnovenosti dnevnog boravka kao najbogatijeg prostornog segmenta stanova (koje se može zateći još u mnogim projektantskim rješenjima), gotovo pretpostavlja sakralizaciju idilične predodžbe o homogenom i simultanom životu svih članova porodice. Istovremeno odaje i prikriveni podanički odnos prema novopreuzetoj vrijednosti, samog po sebi razumljivog, praćenja televizije. S druge strane, opiranje da se poveća i obogati prostor kupaonice znači privrženost stavu o isključivom ili prvenstveno strogoj utilitarnosti tog prostora i instalacija, ali u tome i nepripravnost da se taj prostor valorizira kao kompleksan sadržaj higijenskih potreba u širem smislu.

Dok je kod kvantitativno izraženih veličina (standarda, normativa, propisa, preporuka), potrebno tek razotkriti slojeve vrijednosnih stavova koje oni pohranjuju i uvjetuju (osim ako nisu sasvim evidentni, kao kad se normativom od minimalno 18,00 m² dozvoljava prostor boravka za 4 podstanara!) ima i takvih kriterija koji zaista pokazuju nadolazak ili uzmicanje određenih vrednota. Tako npr. kriterij za obavezno postojanje raznovrsnih zajedničkih prostora u stambenim objektima ili prostora za bračne parove u studentskim domovima očituje pozitivne intencije prema zajedničkim i socijalno ravnopravnim vrijednostima stanovanja, kao što bi njihovo opovrgavanje značilo prevlast tradicionalnih vrijednosti ili opet onih koje su »suvremene« ali počivaju na fetišizaciji osobnog standarda kao osnovnog pa i jedinog opsega zadovoljavanja raznolikih potreba u stanovanju.

Treba naglasiti i to da još uvijek, što nije neobično, ali je i u svom vrijednosnom ograničavajućem djelovanju vrlo snažno, prevladuje brojčano iskazivanje poželjnih ili postignutih rezultata (npr. treba izgraditi toliko i toliko stanova, a nije još sagrađeno toliko; za građenje zgrada potrebno je ovdje toliko, a ondje onoliko vremena i sl.).

Odnos prema stanovanju na taj se način formira kroz iskaz količine stanova — on postaje apstraktan.

¹ P. H. Chombart de Lauwe navodi, međutim, daleko stroži kriterij, promatrajući odnos broja prostorija u stanu i broja osoba koje prostor obitavaju. »Kritična prenapučenost« prostora javlja se već u slučaju da dvije osobe duže vremena naseljavaju jednu prostoriju! Vidi P. H. Ch. de Lauwe, *Famille et habitation*, vol. 1, CNRS, Paris, 1959, p. 108.

Uputno je pogledati i nalaze E. Halla o ponašanju ljudi ovisno o distanci u zatvorenim prostorima te o različitim konsekvencama prenapučenosti stambenih prostora. Vidi Edward T. Hall, *La dimension cachée*, Ed. du Seuil, Paris, 1971., naročito pp. 147—161.

Utvrđivanje i sprovođenje standarda stambenih uvjeta kao okosnice dugoročnijeg planiranja, programiranja, projektiranja, te tehničkog izvođenja kao i održavanja stambenih struktura (bilo da se radi o društveno organiziranoj izgradnji, bilo izgradnji posebnih stambenih sadržaja, kao što su samački hoteli, studentski i učenički domovi, adaptacije individualne izgradnje, pa sve do baraka za obitavanje na gradilištima), povezano je s postupcima i modelima **vrednovanja upotrebne vrijednosti stanova**. Takvim se postupcima pokušava (izlučivanjem subjektivnih preferencija), objektivizirati niz elemenata vrednovanja već izvedenih ili tek zamišljenih stambenih jedinica i aglomeracija, kako bi se utvrdio i međusobni odnos vrijednosti pojedinih elemenata i njihova apsolutna vrijednost unutar zadanih granica izvršenja postavljenih ciljeva. Postupci objektivnog vrednovanja upotrebne vrijednosti stana, iako su ugrađeni u konzistentne metodološke modele, mogu se, doimati vrlo diskutabilno (osobito onda kada se nastoje razni faktori kvalitete, kao npr. sadržajno-funkcionalna dispozicija stana, potpuno kvantificirati). Ali ipak, nas upravo takvi postupci (koji po izboru i rangiranju elemenata i kriterija vrednovanja naglašavaju vrijednosne ciljeve), osiguravaju od relativizma — kada se (što je čest slučaj u životnoj praksi), vrijednost stana nastoji poistovetiti prvenstveno ili isključivo s vrijednosnim stavovima korisnika, kupca ili onoga tko stvarno odlučuje o njegovom izboru. Govori se tada frazama da, »svatko ima pravo izabrati po svom ukusu«, da se o »ukusima ne može raspravljati« i sl.

Slijedeće područje u kojem se očituju vrijednosni stavovi (a koje se u nekim elementima podudara pa i poklapa s ocjenom upotrebne vrijednosti stana), jesu **kriteriji za dodjelu prava na korištenje stanova** i odobrenja stambenih kredita.

Diskusije o tim kriterijima upravo su u toku i lako se opaža gdje se prelamaju nedorečenosti ili pak nerazvijenosti nekih osnovnih vrijednosnih orijentacija u našem društvu. Tako zapravo ostaje otvoreno pitanje da li se kao prioritetni kriterij uzima ukupni radni staž ili radni staž u OUR-u, te kako se uopće — u odnosu na ostale kriterije bodovne liste — taj kriterij pozicionira. Treba napomenuti da je radna omladina trpjela u mnogo slučajeva nepravde u svojim radnim organizacijama jer nije mogla udovoljiti veoma visoko postavljenom kriteriju radnog staža u OUR-u.

Nepravde što ih npr. trpe studenti podstanari u izravnoj su vezi s sadašnjim društvenim dogovorom o standardu studenata i učenika, koji prepušta da na tržištu ponude i potražnje mladi ljudi sami o sebi (privatno) brinu, oslanjajući se na vlastitu snalažljivost, umjesto da se rješenje njihovih stambenih potreba rješava u sistemu društvene reprodukcije.

Ovaj kratki pregled pokazuje kako su (a da i nisu spomenuti mnogi daljnji aspekti) vrednote duboko uronjene u sadašnji i budući prostor stanovanja, kao jedan od osnovnih individualnih i društvenih potreba.

Anketno istraživanje obuhvatilo je ukupno 2204 ispitanika u većim urbanim centrima u SR Hrvatskoj (Zagreb, Split, Rijeka, Osijek i Karlovac), u Zagrebu 1213, Splitu 340, Rijeci 303, Osijeku 247 i Karlovcu 101 ispitanik.

Za potrebe ovog saopćenja nećemo ulaziti u sve elemente ovog istraživanja, nego ćemo problematizirati neke referentne okvire problematike

odnosa omladine i stanovanja i to ne u smislu proučavanja problematike »stambene krize« (iako je taj aspekt problema svakako neodvojiv od cjelovitog proučavanja), nego više u smislu proučavanja onoga što je u idejnom projektu istraživanja naglašeno u pitanju: što su za omladinu stambeni problemi?

Zaobilazeći cjelinu definiranja i ekspliciranja s obzirom na dobijene rezultate anketnog istraživanja o tome što su za omladinu stambeni problemi, pokušajmo odrediti jedan problemski okvir: **kakve su implicitne vrijednosti koje ulaze u »sliku« onoga što nazivamo »stambeni prostor«** i kakav je odnos definiranog stambenog prostora prema raznolikim aspektima aktivnosti koje se u njegovim okvirima odvijaju.

U definiranju onoga što najčešće zovemo stambeni prostor ulaze raznolike karakteristike: stambena površina, broj zasebnih osnovnih i pomoćnih prostorija, opremljenost stambenog prostora raznolikim osnovnim i »dodatnim« sadržajima, počev od opremljenosti instalacijama do raznolikih elemenata komfora.² Zatim, o stambenom prostoru (stanu) govori se i u vezi s njegovim najbližim okolišem ali i s aspekta globalne lokacije u okviru naselja, i sl. Ipak, stambeni se prostor najčešće suviše jednostavno definira, iako stan sa svim svojim odlikama predstavlja sintezu određenih karakteristika.

U ovom istraživanju jedan dio interesa bio je usmjeren na utvrđivanje »komponenata« vrijednosti stambenog prostora te u pokušaju lučenja komponenata po važnosti u odnosu na standardne varijable istraživanja.

Radne hipoteze oslanjale su se na fiksirane elemente stambenih prostora: građevinske odlike prostora, položaj stambenog objekta u okviru naselja, neposrednu okolinu stambenog objekta, opremljenost instalacijama i sl. Međutim, osnovni interes usmjeren je na proučavanje međuuvjetovanosti karakteristika stambenog prostora i stavova ispitanika prema stupnju omeđenosti koje stambeni prostor kao takav »izaziva«. Postoje određene karakteristike stambenih prostora kojima omladinci pridaju veće ili manje vrijednosti u svom svakodnevnom životu, odnosno u provođenju svakodnevnih aktivnosti. Zbog toga je u upitniku postavljeno jedno relativno kompleksno pitanje i izvršen niz međuuvjetovanih preklapanja da bi se dobio detaljniji uvid u vrijednosti stambenih prostora onako kako ih definira omladina. Pitanje je glasilo: UKOLIKO SMATRATE DA VAM JE NAČIN PROVOĐENJA ŽIVOTA OMETAN U NEKIM OD NABROJANIH AKTIVNOSTI ZBOG KARAKTERISTIKA STAMBENOG PROSTORA KOJEG OBITAVATE, NAVEDITE U KOM STUPNJU JE TO IZRAŽENO (od »vrlo velikog« do »nikakvog«). Aktivnosti koje su navedene u upitniku bile su slijedeće: obavljanje radnih aktivnosti, odmaranje, vođenje ljubavi, prijateljevanje, bavljenje hobijima, slušanje muzike, općenito provođenje »vlastitog načina života«.

Paralelno i uvjetovano promatranje nabrojanih elemenata ukazat će na prvom mjestu koja je od vrsta aktivnosti relativno najviše »ugrožena«, odnosno uvjetovana karakteristikama stambenog prostora, a osim toga,

² U tom smislu je statističko komparativno uspoređivanje »kvalitete stanovanja« u raznim zemljama veoma otežano zbog različitih kriterija definiranja stambenog prostora. Usp. Cvetko Kostić, Sociologija grada CAPPS, 1973., s. 58—59.

što je možda još važnije, ukazat će se međuovisnost vrijednosti koje pojedini stambeni prostor ima — da li, na primjer, nepogodnost stambenog prostora u jednom smislu uvjetuje njegovu nepovoljnost u nekom drugom smislu? Ukoliko se jedan vrijednosni aspekt prostora osjeća samo u nekim dimenzijama ponašanja, onda će to značiti da su ga ispitanici osjećali kao relativno periferan problem i obratno.

Ukoliko, međutim, utvrdimo da se na različite aspekte provođenja »stambenog života« može gledati s vrijednosne pozicije komplementarne slike kvalitete stambenog prostora, onda ćemo u relativno sređenijem obliku moći govoriti o nedjeljivosti vrijednosnih i kvalitativnih dimenzija stambenog prostora³. Što pokazuju rezultati odgovora na ovaj kompleks problema?

Pogledajmo najprije kako su omladinci odgovorili na pitanje o odnosu kvalitete stambenog prostora i stupnja ometanosti u obavljanju radnih aktivnosti (po rangu):

- 30,5% osrednje sam ometan
- 27,4% nisam ometan
- 17,7% u malom stupnju sam ometan
- 13,5% u velikom stupnju sam ometan
- 11% u vrlo velikom stupnju sam ometan

Kategorija »osrednje« u najvećem broju slučajeva kada se obavlja određen tip stupnjevanja sadrži veći dio odgovora, što se, kako je vidljivo, dogodilo i ovaj put. Postoji li, međutim, određen tip povezanosti između nekih obilježja i ocjenjivanja kvaliteta stambenog prostora za obavljanje radnih aktivnosti?

Interesantno je da sa tzv. standardnim varijablama kao što su na primjer spol, starost, socijalno porijeklo, obrazovni nivo i sl. ne postoji povezanost, ali postoji s drugim karakteristikama stambenog prostora.

Na prvom mjestu opažamo da postoji relativno visok stupanj povezanosti između veličine aktualno korištene stambene površine i ocjene stupnja ometanosti u obavljanju radnih aktivnosti. Spomenuta povezanost i relacija se očituje u smislu: s povećanjem površine aktualno korištenog stambenog prostora raste i broj ispitanika koji smatraju da ih njihov stambeni prostor manje ometa ili ih čak uopće ne ometa u obavljanju radnih aktivnosti.

U kategoriji ispitanika koji koriste minimalan stambeni prostor (do 10 m²) nalazimo samo 20.2% osoba koje smatraju da ih njihovi stambeni uvjeti ne ometaju u obavljanju radnih aktivnosti; međutim u ekstremnoj kategoriji, »stanujem u prostoru od 100 i više m²« nalazimo čak 43% osoba koje smatraju da ih korišteni stambeni prostor ne ometa u obavljanju radnih aktivnosti. Radi se očigledno o potvrđivanju jedne, možda, zdravorazumski jasne i mnogim iskustvenim i istraživačkim primjerima potvrđene pojave, **što je stambeni prostor veći, to su i mogućnosti za obavljanje raznolikih ak-**

³ Stavovi prema stambenog prostoru su dinamični no relativno se fiksiraju na određene elemente, bez obzira na transformaciju aspiracija u potrebe i obratno. Usp. u P. H. Ch. de Lauwe, Pour une sociologie des aspirations, Denoël, Paris, 1971., naročito pp. 122—126.

ktivnosti veće. No ta gotovo prostoždravorazumska konstatacija ima svog smisla jer ukazuje na vrlo snažan element koji se u općoj funkcionalizaciji ponašanja prema stanovanju, izgleda, uopće veoma zapostavlja: **postoje li granice izdržljivosti minimaliziranja stambenog prostora a da boravak u njemu ipak omogućava neki oblik obavljanja raznolikih aktivnosti, a ne da potiče anomiju?**⁴ Ukoliko je jedan od relativno stalnih faktora veličina stambenog prostora, onda bi nju kao vrijednosnu pretpostavku trebalo razmatrati neovisno o svim drugim karakteristikama stambenog prostora. (Može li, na primjer, pojačana funkcionalizacija prostora nadomjestiti izgublenu površinu? Može li igrarija oko funkcionalnosti rasporeda nadomjestiti vrijednost prostora? Ne pojavljuje li se, konačno, potreba za funkcionalnošću upravo u relaciji potrebe za smanjivanjem ukupne stambene površine?)

Pored utvrđene veličine stambenog prostora, kao nedvojbeno nezavisne kategorije, izdvaja se i jedan drugi element: posjedovanje vlastitog prostora — sobe. Na primjer, među onim ispitanicima koji izjavljuju da njihov stambeni prostor nema ometajući utjecaj na njihove radne aktivnosti prisutno je 66% osoba koje raspolažu svojom sobom i 34% onih koji je nemaju. U tom smislu se u ocjenjivanju vrijednosti stambenih prostora osim elemenata veličine moraju uzimati i elementi funkcionalne podjele prostora. Transformacija tradicionalnog oblika stanovanja s praktički funkcionalno podijeljenim prostorom samo u jednoznačnom smislu ishrana-spavanje, odnosno, stanovanje u jednom prostoru i rad — uglavnom izvan ili pored stambenog prostora (selo) doživljava upravo u procesu funkcionalizacije svoju veliku vrijednosnu transformaciju.⁵

Daljnijim uspoređivanjem podataka opaža se da je ocjena vrijednosti **i kvalitete stambenog prostora komplementarno ulazi i karakteristika stupsti stambenog objekta.** U tom smislu se može reći da u ocjenu **vrijednosti i kvalitete stambenog prostora komplementarno ulazi i karakteristika stupnja istrošenosti.**

Osim navedenog, utvrđeno je da je stupanj ometanja uvjetovan i povoljnošću rasporeda prostorija u okviru stambenog prostora u relativno logičnom smislu; što su uvjeti rasporeda prostorija lošiji, to su i uvjeti odvijanja radnih aktivnosti slabiji i obratno. U ocjenu vrijednosti i kvalitete stambenog prostora gotovo ravnopravno ulaze i relativno neizdiferencirane i nediskriminirajuće kategorije, te relativno indirektno kategorije stambenog prostora, kao što su u ovom slučaju **neposredna okolica stambenog objekta i lokacija, odnosno položaj stambenog objekta u naselju.** Na žalost, diskriminatorna moć križanih varijabli u svim je slučajevima gotovo podjednaka, pa će u daljnjoj obradi podataka ovog istraživanja biti primijenjeni metodologijski postupci za strože lučenje prioriteta među navedenim varijablama koje utječu na poimanje vrijednosti i kvaliteta stambenih prostora (mladih). Stoga možemo zaključiti da je način odvijanja radnih aktiv-

⁴ Kriteriji, prema Ch. de Lauweu, Američkog odbora za higijenu stanovanja predlažu kao normative slijedeće: 36 m² za jednu osobu, 67,5 m² za dvije osobe, 90 m² za tri i 103,5 m² za četiri osobe. P. H. Chombart de Lauwe, *Famille et habitation*, p. 108.

⁵ U tom smislu donekle su zabrinjavajuće suvremene tendencije u projektiranju stambenih prostora u nas s ponovnim »revaloriziranjem«⁶ kućnog ognjišta (danas TV aparata), a koje u strogoj općoj ograničenosti ukupnog prostora zaboravljaju na vrijednost i potrebu privatcije.

nosti očigledno uvjetovan realnim stupnjem opremljenosti stambenog prostora, ugodnošću neposredne okolice, pozicijom u okviru naselja, i sl. **Povoljnost prostora (u ovom slučaju za vršenje radnih aktivnosti), nedjeljiva je komplementarna funkcija stvarnih odlika onoga što čini vrijednost u stanovanju uopće.**

Što je utvrđeno za obavljanje radnih aktivnosti vrijedi i za obavljanje aktivnosti odmaranja.

Globalna opredjeljenja ispitanika prema vrijednosti stambenog prostora za odmaranje manje su kritična nego što je to bilo u prethodnoj varijabli. No, relacija i međuuvjetovanost pogodnosti i kvaliteta stambenog prostora za stanovanje pozitivno je korelirana s veličinom stambenog prostora. Što je veći stambeni prostor koji ispitanik koristi utoliko se on u manjem stupnju žali na ometanje u odmaranju i obratno. Na primjer, od svih onih ispitanika koji su odgovorili da ih njihov prostor stanovanja nikako ne ometa u odmaranju, 45% ih stanuje u prostoru koji je velik preko 100 m², a samo 20% u prostoru koji je velik do 20 m². Uspoređivanjem varijable pogodnosti prostora za odmaranja i drugih varijabli, uočavaju se slične relacije koje su bile utvrđene u ranijoj kategoriji, povoljnost prostora za odmaranje pozitivno je korelirana i s posjedovanjem vlastite zasebne sobe, i sa svim drugim karakteristikama prostora koje su na početku nabrojane (na primjer, Pearsonov koeficijent korelacije između pogodnosti prostora za prijateljevanje i pogodnosti prostora za odmaranje je 0.7096, što ukazuje na relativno visok stupanj pozitivne koreliranosti). To potvrđuje i jednu od pretpostavki ovog istraživanja. Kvaliteta i vrijednost prostora su komplementarne kategorije a izražavaju se kao zbir vrijednosti i kvaliteta raznolikih i ne nužno međusobno povezanih relacija.

U ispitivanju vrijednosnih pretpostavki stambenih prostora mladih nužno smo bili ograničeni na samo jednu dimenziju problematike — omladinu, i ispitivanje stambenog prostora. U smislu zaključnih razmatranja možemo s više sigurnosti reći kako je utvrđeno da vrijednost i kvaliteta stambenog prostora predstavljaju sumarne komplementarne kategorije nastale kao proizvod raznolikih i međusobno ne nužno uvjetovanih elemenata i relacija.

Neopravdano je isticati samo kvalitete jedne vrste u stambenom prostoru, a prešućivati druge (ili pretpostavljati da je već uz postojanje nekih izraženih kvaliteta i **opća razina vrijednosti** viša). Prema ovim rezultatima, ukupna vrijednost i kvalitete nekog stambenog prostora može biti samo sumarna kategorija. (Iskrivljavanje smisla vrijednosti stambenog prostora dešava se svakodnevno naglašavanjem parcijalnih »kvaliteta« stambenih prostora, kao npr. »centralno grijanje«, »loža«, »balkon« — međutim, koliko te karakteristike stvarno »vrijede«, ukoliko su objekti u kojima su sve te »pogodnosti« smještene, udaljene od centra naselja, pozicija stana u velikoj visini što izaziva i osjećaj straha, onemogućava vizualnu komunikaciju te, možda, u potpunosti anulira korištenje balkona kao prednosti zbog banalne činjenice pojačanog vjetra i sl.).

Upitna je tendencija (na koju smo se ukratko osvrnuli u ovom saopćenju o iskrivljenosti vrijednosne orijentacije), a koja se javlja kao nusprodukt

previđanja stvarnih razloga odlučivanja za određene smjerove akcije. Radi se o težnji za sve većom funkcionalizacijom i racionalizacijom stambenih prostora, a da bi oni i pored smanjene površine ipak bili pogodni za svoju osnovnu namjenu, stanovanje. Iz rezultata ovog istraživanja proizlazi činjenica neumitnosti postojanja takve stambene vrijednosti prostora koja se obavezno vezuje uz određenu veličinu tog prostora. Ispod određene veličine nikakvi »trikovi« funkcionalizacije i racionalizacije ne mogu pomoći pojedinom prostoru za stanovanje — štoviše, potreba za racionalizacijom prostornog rasporeda obično se postavlja tek poslije određene veličine, kao dodatna karakteristika smišljenijeg tretiranja prostora.⁶

Ipak, to ne znači da je veličina stambenog prostora osnovni problem, pa i dominantna vrednota stanovanja.

Spomenuto je da je upravo trenutna situacija u rješavanju stambenih pitanja bremenita s ambivalentnim vrijednosnim orijentacijama, jednostranim pa i krivim, te da se tek uspostavljaju teoretski modeli i empirijski instrumentarij za utvrđivanje vrijednosti stana i stanovanja.

Stoga rezultate koji su ovdje u okviru istraživanja izneseni i interpretirani, treba shvatiti prvenstveno kao pokazatelj da stambene potrebe nisu podmirene niti u elementarnom pogledu.

Ognjen Čaldarović, Slavko Dakić, Fedor Kritovac and Vladimir Lay:

VALUES AND THE COMPLEMENTARITY OF HOUSING SPACES

(S u m m a r y)

Housing problems of young people (pupils, students, young working people) as well as broader aspects of housing problems are dealt with in this paper. In the first part, the authors give a warning about the still insufficiently defined criteria of use value of housing space as complex categories, and about the basic technologizing of discussions of housing problems at the level of a simple satisfaction of basic human needs.

The idea is presented about the need for a more complex approach to the analysis of the structure of housing space from the standpoint of the values of individual components which make up a dynamic »picture« of housing space. In this sense, comments are made on the basic results of a study which was conducted during the last two years in a population of pupils, students and young workers, and which has since been published as a book [Problemi stanovanja mladih (The Housing Problems of Youth), CDD, Zagreb, 1978].

The authors are particularly informed about the »picture of housing space« and they assert that it is complementary. That is, in addition to »physical« characteristics, an evaluation of the quality of given housing space is also dependent on many »experiential« characteristics (the opportunity to independently perform various activities, the degree of isolation, the degree to which the space is disturbance-free, etc.). The basic conclusion which is drawn is the following: perception of housing space is complementary and relatively indivisible. In other words, if there is a clear disharmony between individual elements which complete the »picture of housing space«, it is then difficult to talk about quality. This is likewise the case when individual elements of the »picture« are substandard.

⁶ Kompleksno interdisciplinarno proučavanje MER relacija (Man-Environment Relations) očito počinja iza određene minimalne dinamičke granice. Usp. John Zeisel, *Sociology and Architectural Design*, Russel Sage Foundations, New York, 1975.